

ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА И ПРАВО И ЮРИДИЧЕСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Костадин Паев

HISTORY OF BULGARIAN STATE AND LAW, AND JURIDICAL EDUCATION IN BULGARIA

Kostadin Paev

ABSTRACT: *Juridical education in Bulgaria begins more than 100 years ago. A few years after foundation of Higher School in Sofia (today Sofia University), in 1892 Juridical Faculty was opened. This publication follows the beginning and development of juridical education in Bulgaria until nowadays. In its growth, there are three main periods. The first one, from 1892 to 1944, is the time of formation of basic structure and professors' staff of the faculty. During the second period 1944-1989, a total domination of communist ideology is typical for the juridical education, but the third one, after 1989, is a time of its reconstruction on democratic fundamentals.*

History of Bulgarian state and law (under different names) has been one of permanent subject of juridical education. In the very beginning, from 1892 to 1894, Dr. Vasil Baldjiev taught History of customary law. From 1902 to 1916, Prof. Stefan Bobchev taught History of Bulgarian and Slavonic law, but after him, Prof. Nikola Blagoev (1916-1934) and Prof. Vladislav Aleksiev (1928-1950) taught History of Bulgarian law. In 1950 the subject was renamed "History of Bulgarian state and law" and was continuously taught by Prof. Dimitar Angelov, Prof. Mihail Andreev, Prof. Fani Milkova, Prof. Dimitar Tokushev. After opening new juridical faculties in other universities during 90s, as well Prof. Maria Manolova, Prof. Galabina Petrova, and others, taught History of Bulgarian state and law.

This article also presents rich information about publications in the field of History of Bulgarian state and law of many authors: textbooks, monographs, studies, articles, documentary collections. Last part concerns some didactics problems of this university subject. The main conception is, that History of Bulgarian state and law is a strong connection between students' knowledge acquired in high school and juridical education in universities.

Key words: *Juridical education; Juridical faculties; History of Bulgarian state and law; History of customary law; History of written law; History of Bulgarian and Slavonic law; Bulgarian Mediaeval law; Turnovo constitution; Judicial system.*

Начало и развитие на юридическото образование в България

Началото на юридическото образование в България се свързва с откриването на юридически факултет към Висшето училище в София през 1892 г. Юридическият факултет е третият факултет във Висшето училище след Историко-филологическия и Физико-математическия. На заседанието си от 24 август 1892 г. преподавателският съвет на Висшето училище приема предложената от Министерството на просвещението програма за обучение в Юридическия факултет и определя условията за приемане на студенти в него. Със създаването му Висшето училище придобива университетски облик. Ето как се аргументира в статията, посветена на Висшето училище, през 1893 г. Димитър Агура - тогава ректор на учи-

лището: "С откриването на първите два отдела се постигнаше първата цел - подготовлението на способни учители за средните училища. Но не само по ведомството на просвещението се нуждае държавата от способни служители, от такива се чувства голяма нужда и по другите ведомства, а особено по правосъдието и администрацията, които са от не по-малка важност за добрия вървеш на държавната машина."

Курсът на обучение е тригодишен. Учебните занятия в новооткрития факултет започват със закъснение на 2 ноември 1892 г. Първоначално броят на студентите в него е 22, но до края на учебната 1892/1893 г. се увеличава до 94, което съставлява почти половината от тогавашните студенти на Висшето училище. През двата семестъра на първата учебна година се четат лекции по гражданско право (Христо Стоянов), углавно право (Васил Мари-

нов), римско право (Петър Данчов), углавно съдопроизводство (Георги Згурев), история на обичайното право (Васил Балджиев), римско-византийско право (Марко Балабанов), енциклопедия на правото (Иван Славов), латински (Иван Брожка), френски (Стоян Михайловски) и немски език (Иван Шишманов). Първият декан на Юридическия факултет след неговото административно обособяване е известният български юрист и държавен деец Марко Балабанов [35, 100-101].

Още в първото десетилетие след откриването на факултета в преподавателския му състав се включват редица изтъкнати юристи - Стефан Киров, Петър Абрашев, Михаил Поповилиев, Йосиф Фаденхехт, Стефан Бобчев, Георги Данаилов, Тодор Кулев, Симеон Ангелов. Тези преподаватели определят трайно академичния облик на факултета с високото си ниво на преподаване, ерудицията и научни постижения в основните области на правната наука. Обучението във факултета се увеличава на 4 години. Преподават се 14 учебни дисциплини.

На 21 октомври 1902 г. Академичният съвет на Висшето училище по предложение на декана на Юридическия факултет взема решение за създаване на 11 катедри: Римско право, История на българското и славянското право, Държавно и административно право, Политическа икономика, Финансова наука, Публично и частно международно право, Философия и енциклопедия на правото, Гражданско право и гражданско съдопроизводство, Търговско право, Наказателно право и наказателно съдопроизводство и Статистика. Това е и броят на катедрите, определени със Закона за Висшето училище от 22.01.1904 г. [67] В учебната програма наред с разширеното изучаване на правните науки са включени и курсове с общообразователно значение - психология, социология, българска история, университет и университетско образование и др. Законът за народното просвещение от 1909 г. увеличава броя на катедрите на 15 [69]. Установява се редът за даване на научни звания и хабилитация, с което се открива възможност за пълнокръвен академичен живот и включване в университетската общност на ново поколение възпитаници на престижни европейски университети с подготовка, амбиция и призвание за изява като преподаватели и учени.

Вторият период в развитието на факултета е времето между двете световни войни. Законите за Софийския университет от 1921 и 1924 г. утвърждават 17 катедри в Юридиче-

ския факултет. В преподавателския му състав се включват Венелин Ганев, Петко Стоянов, Димитър Мишайков, Петко Стайнов, Стефан Баламезов и др., които допринасят за издигане равнището на юридическото образование и правната наука в България. Принос към юридическото образование в България имат и емигриралите у нас след революцията в Русия професори като Иван Базанов, Симеон Демостенов, Петър Богаевски - преподаватели с висока ерудиция и научни достойнства. През този период в голяма степен са задоволени нуждите от български учебници на високо научно ниво, които не са загубили своите достойнства и до днес. Наред с тях е издадена и значителна по обем преводна учебна литература, която разширява възможностите на студентите във факултета да получат подготовка, сравнима с тази на тогавашните европейски университети. Научните изследвания на преподавателите в Юридическия факултет също могат да бъдат оценявани с критериите на европейската правна наука.

За първите 50 години от съществуването си Юридическият факултет се утвърждава като средище на пълнокръвен академичен живот. Той е способен да разширява и обновява своя преподавателски състав. Ярмо доказателство за това е следващото поколение преподаватели, голяма част от които са и неговите възпитаници, специализирали в големите европейски университетски центрове. В началото на 40-те години на XX в. в Юридическия факултет започват да водят лекционни курсове Иван Апостолов, Петко Венедиков, Живко Сталев, Константин Кацаров, Цеко Торбов, Анастас Тотев и други учени, чиито научни трудове определят за дълъг период облика на българската правна наука.

В първото десетилетие след Втората световна война Юридическия факултет преживява тежка криза. В разрез с всички норми и критерии на академичен живот от факултета са отстранени или са били принудени да го напуснат редица утвърдени и авторитетни членове на академичната общност, както и по-млади талантиливи преподаватели. Премахната е академичната автономия. Юридическото образование и правната наука са идеологизирани. Въведено е централизираното утвърждаване на студентите.

През 60-те години на XX в. започва процес на нормализиране на академичния живот във факултета. Възстановени са международните научни контакти. Предоставена е възможност

за специализация на преподавателите в Нанси, Торонто, Страсбург, Хага и др., сключени са договори за сътрудничество с Института по сравнително право във Франция, както и с юридическите факултети в Хамбург, Атина, Сегад, Прага, Будапеща и др. Въведени са нови форми на обучение - задочно и вечерно.

През 1971 г. е създаден Единен център по науките за държавата и правото, като е наложено включването на Юридическия факултет в него. По този начин е установен механизъм за вземане на решения в разрез с академичните принципи и традиции и за подчиняване на факултета на външен за него орган. Независимо от редица неблагоприятни условия през 70-те и 80-те години на ХХ в. Юридическият факултет съхранява в значителна степен своето значение като център на академична наука и преподаване благодарение на усилията на високоерудирани преподаватели и учени.

Продължители на академичните традиции на факултета в следвоенния период са Димитър Силяновски, Нисим Меворах, Любен Василев, Ангел Ангелов, Владимир Кутиков, Михаил Андреев, Александър Кожухаров, Иван Ненов, Любомир Радоилски, Иван Дерменджиев, Витали Таджер, Лиляна Ненова, Борис Спасов и др., съхранили в научното си дело и в преподавателската си работа неговото високо равнище [За историята на юридическото образование и наука в България вж. повече: 32; 100; 105; 147].

С демократичните промени след 1989 г. е възстановена самостоятелността на Юридическия факултет и наново са утвърдени принципите на университетската академична автономия. Съществуващите международни контакти са разширени и развити. С въвеждането на нов учебен план обучението във факултета отговаря по-пълно на изискванията на промените в българското законодателство и на процеса на правната евроинтеграция. Предвидените в него възможности за специализация на студентите им позволяват да задълбочат познанията си в онези области, които имат най-голямо значение за избраната от тях сфера на професионална реализация. Специфична форма за свързване на тези знания с практически опит е създадената във факултета Правна клиника с четири направления - Трудово и осигурително право, Административно право, Наказателно право, Правен режим на бежанците и др.

От 90-те год. на ХХ в. възникват редица нови юридически факултети в страната. Днес специалността "Право", освен в Софийския

университет, се придобива още във: Велико-търновския университет "Св. св. Кирил и Методий", Пловдивския университет "Паисий Хилендарски", Югозападния университет "Неофит Рилски", Нов български университет, Бургаския свободен университет, Варненския свободен университет, Университета за национално и световно стопанство и Русенския университет "Ангел Кънчев". За много от тях Юридическият факултет е пример за изграждането им и критерий за академичен стандарт. Наред с това той е и източник на преподавателски опит, пренесен от негови представители и на попълнения на преподавателския им състав от млади колеги, възпитаници на Юридическия факултет на Софийския университет.

Историята на българската държава и право в системата на юридическото образование до 1944 г.

Още с началото на юридическото образование в България е включена дисциплината История на обичайното право. Пръв преподавател е *Васил Тодоров Балджиев* - доктор по право на Лайпцигския университет и автор на обширна студия върху българското персонално съпружеско право [37]. В. Балджиев преподава тази дисциплина до 1894 г.

След близо десетилетно прекъсване тази традиция е възобновена през 1902 г. Тогава оглавилия новосъздадената катедра по история на българското и славянското право - *проф. Стефан Савов Бобчев (20.I.1853 - 8.IX.1940 г.)*, започва да чете лекциите по история на българското право, чиято преподавателска дейност, с известно прекъсване, продължава до 1916 г., а след това, до 1934 г. той преподава история на църковното право. Проф. С. С. Бобчев получава юридическото си образование в Московския университет и се дипломира като "кандидат по право". След завършването му в 1880 г. Бобчев се завръща в България, където развива необикновено плодovitа, широка и богата дейност като съдебен деятел, адвокат, публицист и книжовник, събирач и изследовател на българското обичайно право и редактор на две списания - "Юридически преглед" и "Българска сбирка". През 1884 г. е назначен за директор (министър) на правосъдието в Източна Румелия, през 1911 г. е министър на Народното просвещение в кабинета Гешов-Данев, а 1912-1913 г. е пълномощен министър в столицата на Ру-

сия - Санкт Петербург. В 1920г. проф. Бобчев, заедно с киевския професор П. М. Богоевски основава в София Свободния университет, като бива избран за негов директор.

Творческата продукция на С. С. Бобчев е изключително богата и разнообразна. Той е автор на първия учебник по история на българското право и на помагало за изучаване на старобългарското право от студентите [58;62]. Най-значим принос в научните дирения на С. С. Бобчев имат изследванията му върху историята на българското обичайно право [55; 56; 57; 60]. Не бива да се пропускат и трудовете му посветени на устройството на средновековната българска държава [61; 63] и църковното право [59; 64].

В периода 1916-1934 г. лекции по история на българското право, извори за историята на българското право и история на славянското право чете *Никола Попов Благоев (1868-1934)*. Никола Благоев е български историк, юрист и политик, член на Македонския научен институт, народен представител в XIV обикновено народно събрание. Завършва класическата гръцка гимназия в Битоля, а след това учи право в Белградския университет. След завършването на висшето си образование се установява в България и започва да се занимава с адвокатска практика. През 1916 г. се хабилитира като редовен доцент по история на българското право [24, с. 111], а от 1926 до 1934 година е извънреден професор в Софийския университет.

Научните интереси и проучвания на Никола Благоев са насочени главно към историята на средновековното българско право: прави ценен превод на Византийската еклога, изследва "Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите", богомилството, характера на Самуиловата държава и др. [Вж.: 43; 44; 45; 48; 52; 53; 54] Подчертан интерес Н. Благоев проявява към управлението и устройството на средновековната българска държава, намерил израз в две специализирани проучвания в тази насока [Срв.: 47; 51]. Автор е и на други цялостни трудове върху историята на българското право [46; 49; 50].

Преподаването на историята на българското право в периода 1928-1950 г. е неразривно свързано с името на *проф. д-р Владислав Николов Алексиев (1864-1962)*. Вл. Алексиев е син на Царевна Миладинова и внук на Димитър Миладинов. Завършва българската класическа гимназия в Битоля (1904), а след това следва в Софийския университет "Св. Кли-

мент Охридски". През 1910 завършва с докторат правни науки в университета на Лайпциг, Германия. Завръща се в Солун и става учител в Солунската българска гимназия. След преселването на семейството му в България, Вл. Алексиев става преподавател във Военното училище а след това - в Софийския университет: първоначално като редовен доцент, а през 1931 е избран за професор по средновековно българско и славянско право. Член е на Македонския научен институт, Дружеството за Българо-германско приятелство и Българския археологически институт в София. Участва във византоложките конгреси в София (1934) и Рим през септември 1936 г. Изследванията на Вл. Алексиев са свързани с българското и славянското право, и по-конкретно с въпросите на семейното и наследственото право, вещното право (земевладението), наказателното право и съдопроизводството в средновековната българска държава [2; 3; 4; 5; 7; 8; 9]. Вл. Алексиев има и две цялостни издания върху историята на българското право [1; 6].

Историята на българската държава и право през тоталитарния период 1944-1989 г.

Установяването на тоталитарен режим в България през втората половина на 40-те години на XX в. неизбежно дава отражение върху развитието на българското юридическо образование и в частност - върху предмета и съдържанието на историята на българската държава и право. Въпреки, че през учебната 1945/1946 г. към съществуващите 9 института и семинара в Юридическия факултет на Софийския университет се прибавят още два, единият от които е семинар по история на българското и славянското право, с които общия им брой нараства на 11, то съвсем скоро се проявяват и първите тенденции наложени от новата власт към преустройство на юридическото образование в духа на тоталитарната идеология. През учебната 1947/1948 г. институтите и семинарите се преустройват в 5 института, сред които е и института по история на българското и славянското право. През учебната 1949/1950 г. дисциплината "История на българското и славянското право" се преименува в "История на държавата и правото на българския и другите славянски народи", а през 1950/1951 учебна година тя получава сегашното си наименование "История на българската държава и право". Преименуването на дисциплината е мотивирано с необходи-

мостта от идеологическо обосноваване на учебното съдържание: подчертаването на връзката между правото, държавните институции и главно социално-икономическите отношения в обществото. В тази връзка М. Андреев отбелязва: "Историята на българската държава и право изучава историята на правото в неразривна връзка с историята на българската държава и икономическия базис" [24, с. 111]. Като друго различие се изтъква, че историята на българското право изучава предимно феодалния период, а историята на българската държава и право след 1944 г. включва още османския феодализъм и историята на българската буржоазна държава и право [Пак там]. От 1951/1952 учебна година за пръв път се въвежда дисциплината "История на държавата и правото", която изучава развитието на правото в Европа, Америка и азиатските страни. Изучава се по съветски учебник под редакцията на З. М. Черниловски, но отпада от учебния план през учебната 1959/1960 г. През учебната 1951/1952 г. са утвърдени и 8-те катедри на Юридическия факултет, една от които е катедрата по история на държавата и правото. Нейното съществуване продължава до учебната 1965/1966 г., когато тя е ликвидирана и включена към катедрата по административно право [100, 79-81].

През 1950 г. проф. Вл. Алексиев е набързо пенсиониран от Юридическия факултет на университета. Започва идеологическо преустройство на историята на българската държава и право. Постиганията на преподавателите и изследователите от предходното поколение в значителна степен се принизяват или отричат, като несъвместими с идеите на новата власт. Особено активен в това отношение е Михаил Андреев, който подлага на "задълбочена критика" буржоазните възгледи на изследователите до 1944 г. и се отнася особено критично към предшественика си Вл. Алексиев [24, 112-113; 19, 19-23]. Считаме също за неоснователни твърденията на приемника на проф. Вл. Алексиев - Димитър Ангелов, който го определя като слаб лектор и изследовател [12, 112-113].

През периода 1950-1952 г. лекциите по история на българската държава и право се четат от проф. *Димитър Симеонов Ангелов (1917-1996)*. Проф. Д. Ангелов е известен български византолог, академик (1979), един от "реформаторите" на българската историческа наука в началото на тоталитарното управление в България. През 1951 г. той издава литопечатни записки по история на българ-

ската държава и право [10], където обаче проблемите на историята на правото не са разработени на достатъчно научно равнище, поради липсата на нужната юридическа подготовка на автора [24, с. 114]. Д. Ангелов издава и самостоятелен учебник по история на средновековната българска държава и право, включващ времето до XIV в. [11]

Проф. Михаил Николов Андреев (1911-1978) е един от най-плодотворните и авторитетни учени у нас в областта на историята на българската държава и право и римското право. От 1953 г. лекциите по тази дисциплина се възлагат на него, а преподавателска му дейност продължава до 1978 г. В тази връзка през 1955 г. се появява ново издание на учебник по История на българската държава и право, плод на двамата автори - проф. М. Андреев и проф. Д. Ангелов, в който са разработени сравнително пълно въпросите от историята на българската средновековна държава, средновековното българско право, включително и за османския период [18]. През 1959 г. излиза второ, допълнено и преработено издание на същия учебник, който е преведен и издаден на руски език с предговор от редакторите проф. д-р Кечекян и к. и. н. Г. Литаврин [17]. Последвалите през 1968 и 1972 г. издания със заглавие "История на българската феодална държава и право" са значително допълнени и обогатени с новите научни разработки на двамата автори [19]. Проф. М. Андреев е автор и на първия учебник, разглеждащ въпросите на историята на българската държава и право след Освобождението, претърпял няколко издания [23], както и на статии и студии, посветени на връзката между римското и средновековното право [32; 33]. Като цяло обаче посочените по-горе издания са силно идеологически обременени, особено що се отнася до въпросите на предмета на историята на българската държава и право [107, 46-47].

Най-значимите научни достижения на проф. М. Андреев са в областта на историята на българското средновековно право. Образец за научна прецизност и задълбоченост на изследванията са публикациите му посветени на: Ватопедската грамота на цар Иван Асен II от 1230 г., Законът на Константин-Юстиниан, Синтагмата на Матей Властар, Закона за съдене на людете, въпросите на българското наказателно и процесуално право през Средновековието [15; 21; 22; 25; 27; 30]. Особено ценни са приносите му за проучването на българското обичайно право [13; 14; 20; 26;

29], както и на международните договори на средновековната българска държава [16; 28]. Проф. М. Андреев оставя трайна следа в развитието на историята на българската държава и право и на юридическото образование в България.

Приемник на проф. М. Андреев е *проф. Фани Ганева Милкова*, която е титуляр по дисциплината "История на българската държава и право" до 1991 г. Още през 1979 г., излиза съвместното им издание с проф. М. Андреев, който е вече покойник, по история на българската държава и право [34]. Учебникът е пълен и подробен, но е претоварен с твърде много историческа информация. Научните интереси на проф. Фани Милкова са насочени предимно към епохата на османския феодализъм и Българското възраждане, както и към историята на българската държава и право след Освобождението, което е обяснимо, тъй като правно-историческите аспекти на тези периоди не са разработени достатъчно дотогава. Проф. Милкова има задълбочени проучвания върху поземлената собственост в българските земи през XIX в., османското поземлено законодателство, чифликчийството [91; 93; 98; 99; 103], а също така и върху проблемите свързани с Българското възраждане [92], историята на новобългарската държава и право [90; 97; 101; 102; 104], и някои въпроси на историята на средновековната българска държава и право [Вж. напр.: 96]. Проф. Ф. Милкова е автор на първия учебник по история на българската държава и право в периода 1918-1944 г. [95], както и на учебно помагало с извори и изследвания [94].

Историята на българската държава и право след 1989 г.

Демократичните промени в България, започнали в началото на 90-те години на двадесетото столетие, създадоха нови условия и предпоставки за развитието на научните изследвания и изучаването на историята на българската държава и право в системата на юридическото образование у нас. Тези условия бяха свързани преди всичко с възможностите за "деидеологизация" на тази дисциплина, за алтернативна интерпретация на нейното съдържание, за навлизането на нови идеи и концепции. Преходът завари няколко нови специалисти в областта на историята на българската държава и право, които бяха работили и преди това, но на тях се падна трудната задача за преустройството на историята на бъл-

гарската държава и право на демократични академични начала. Сред тях се открояват имената на *проф. Мария Георгиева Манолова*, *проф. Димитър Великов Токушев* и *проф. Гълъбина Петрова*.

Мария Манолова е доктор и професор по история на българската държава и право в института за правни науки при БАН. Нейните интереси и изследванията са насочени основно към проучване на историята на българската държава и право след Освобождението. Научните трудове на проф. Манолова са посветени на: изграждането на българската държавна организация в периода на временното руско управление, Търновската конституция, устройството на Източна Румелия, парламентаризмът и общинското самоуправление и др. Сред по-важните нейни публикации могат да се споменат: "Русия и конституционното устройство на Източна Румелия", "Създаване на Търновската конституция", "Парламентаризмът в България 1879-1894", "Импийчмънт при парламентарния принцип на министерската отговорност според Търновската конституция", "Парламентарното управление в България 1894-1912", "Законодателство и реформи в общинското самоуправление 1878-1944" [80; 82; 85; 86; 87; 88]. Проф. М. Манолова е автор и на учебник по история на държавата и право през периода на Третото българско царство (1878-1944) [83], както и на множество статии и студии в областта на историята на държавното управление и правото [81; 84; вж. още: 83, 258-259]. Учебникът е добре структуриран и четливо написан. По-слабо е разработена последната глава, посветена на българското законодателство през периода 1934-1944 г. [83, 250-256].

Проф. Димитър Токушев е титуляр по история на българската държава и право в юридическия факултет на Софийския университет "Св. Климент Охридски". Преподава и във Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий". От 2006 г. е съдия във Върховния конституционен съд. Основните му проучвания са в областта на историята на новобългарската държава и право. Учебникът му под същото заглавие е основно помагало за студентите [144]. Публикациите на проф. Токушев са посветени на Търновската конституция [140; 148], наказателното право след Освобождението [139; 141; 142; 146; 150] и развитието на съдебната власт в България [149]. Изследването му "Съдебната власт в България" разглежда възникването и разви-

тието на съдебните институции у нас от създаването на българската държава до началото на XXI в. В това отношение изданието остава единствено досега, което представя пълно и завършено историята на съдебната власт в България. Негово е също авторството на едно издание за дейността на т. нар "Народен съд" през 1944-1945 г. [145], както и на учебното помагало "Извори за историята на българската държава и право", включващо документални източници за историята на държавата и правото в българските земи до 1880 г. [71]

В началото на 2009 г. проф. Димитър Токушев ни "изненада" с ново издание на учебник по история на българската средновековна държава и право [143]. Учебникът обхваща времето от възникването на българската държава до началото на 70-години на XIX в., и по-точно до създаването и формирането на Българската екзархия. Учебното съдържание е структурирано много добре в дидактически план, като след всяка тема (глава) или подтема е посочена съответната литература, а на редица места са посочени и извори.

Проф. Гълъбина Петрова е известен специалист и изследовател на средновековната българска държава и право, преподавател и титуляр по история на българската държава и право в Нов български университет - София и Пловдивския университет "Паисий Хилендарски". Учебникът ѝ "История на българската държава и право. Част първа. Средновековие" е най-популярното и търсено издание от студентите в последните години [118]. Проф. Г. Петрова има множество публикации в областта на средновековното наказателно право, българското средновековно семейно право, тридесетгодишния мирен договор на хан Омуртаг с Византия и др. [Срв. повече: 112; 133; 114; 115; 116; 117; 119; 120; 121; 122; 123; 124; 125; 126; 127; 128; 129; 130; 131; 132; 133; 134] Дълго време, включително и до днес, съвместното им издание с проф. Петър Петров "История на българската държава и право. Извори (680-1944)" е най-пълното и предпочитано учебно помагало за работа с историческите извори, претърпяло вече няколко издания [72]. Едно значимо постижение на проф. Г. Петрова е монографичното изследване "Църква и църковно право в средновековна България" [135]. С него тази целенасочена игнорирана през предходните десетилетия проблематика на правото намери подобаващо място в българското юридическо образование. Днес учебна дисциплина със съ-

щото заглавие се преподава от проф. Петрова като избираем предмет в няколко юридически факултета в страната.

Проблемите на историята на българската държава и право са разработвани и от други изследователи - юристи и историци. Сред тях заслужава да се споменат имената на: проф. Венелин Ганев с неговото проучване върху закона за съдене на людете и историята на търговското право у нас [65; 66], проф. Владимир Кутиков има проучвания върху международните договори на средновековна България [16; 78; 79], проф. Петко Стайнов - върху историята на административното правосъдие и самоуправлението в България [137; 138], и др. Въпреки сериозните му недостатъци и слабости, заслужава да се спомене и учебното помагало на Матей Матеев [89]. Сред историците се открояват имената на проф. Петър Петров [109; 110; 111], Георги Бакалов [36] и др. Определени частични приноси към историята на българската държава и право имат и по-новото поколение преподаватели като: доц. Евгени Йончев от Русенския университет [73; 74; 75; 76; 77], доц. Иван Билярски - Варненски свободен университет [38; 39; 40; 41; 42], доц. Костадин Паев от Югозападния университет в Благоевград [106; 107; 108], доц. Николай Проданов - Великотърновски университет [60], д-р Валентин Енчев от Бургаския свободен университет [70] и др.

За някои дидактически аспекти на историята на българската държава и право като учебна дисциплина

Съгласно Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността "Право" и професионална квалификация "юрист", приета с ПМС № 75 от 1996 г., Историята на българската държава и право е задължителна учебна дисциплина с минимален хорариум от 90 учебни часа [68]. Историята на българската държава и право заема важно място в обучението на студентите от специалност право и подготовката на бъдещите юристи. По традиция тази дисциплина се изучава в първи курс, което е логически обосновано поне от две гледни точки. От една страна, тя осъществява връзката между учебното съдържание, изучавано в предходната образователна степен, а от друга - дава основни познания за правото и отделните негови отрасли. Част от материята на историята на българската държава и право е ве-

че позната на първокурсниците от часовете по история в средното училище. Това се отнася преди всичко до въпросите свързани с възникването и развитието на българската държава и формирането на нейните главни институции. Студентите са запознати отчасти със средновековните държавни институции, титли и длъжности; системата на земевладение и земеползуване, данъчната система в средновековна България и през османското владичество. Те вече са разглеждали и познават основните правни паметници от Средновековието като: международните договори на средновековна България, Крумовото законодателство, грамотите на българските владетели и др., както и някои законодателни актове от времето на Третото българско царство: Търновската конституция, протекционистичното законодателство на правителствата на Ст. Стамболов и Константин Стоилов, законодателството на правителството на Ал. Стамболийски, Закона за защита на държавата от 1924 г., наредбите-законали на деветнадесетомайското правителство от 1934 г., Закона за защита на нацията от 1941 г., основните положения залегнали в конституциите от 1947, 1971 и 1990 г., и т.н.

Съгласно приетите Държавни образователни изисквания за учебно съдържание по История и цивилизация, и учебните програми по предмета за гимназиалната степен, завършващите средно образование трябва да имат следните познания и умения: да познават основните политически възгледи и политически модели на управление в развитието на българската държава, същността и функционирането на държавните институции; да умеят да характеризират ролята на Търновската конституция, да познават принципите на парламентарната демокрация; да разбират съдържанието на понятията като: монарх, хан, княз, цар, император, инсигнии, престолонаследник, боили, примикюр, протовестиарий, протостатор, севастократор, деспот и др., както и понятията: регентство, автономия, легитимност, референдум, конституция, парламент, министерства, служебно правителство, детронация, абдикация, наредба-закон, и т. н. Всичко това позволява осъществяването на приемственост между знанията на студентите придобити в средното училище и първите им стъпки в юридическата наука.

От друга страна в часовете по История на българската държава и право, студентите за пръв път се запознават с правни понятия като: правоспособност и дееспособност, публично и гражданско право; вещно, семейно, наследствено и облигационно право; административно право, наказателно право, съдебен процес и пр. На тази основа понататъшното овладяване и задълбочаване на юри-

дическите познания на студентите е значително улеснено.

Литература

1. **Алексиев, Вл.** Записки по история на българското право. С. (Литопечат) 1939.
2. **Алексиев, Вл.** За правото на убежище и съдебен имунитет с оглед на старобългарските правни паметници и хрисовулите на XI-II и XIV в. С. 1934.
3. **Алексиев, Вл.** Към въпроса за правната природа на брака по старото ни право. - ГСУЮФ, т. XXX, 1934-1935, с. 1-44.
4. **Алексиев, Вл.** Кръвно отмъщение и смъртно наказание на старобългарска почва. - ГСУЮФ, т. XXVIII, 1932-1933, с. 1-124.
5. **Алексиев, Вл.** Към въпроса за наследственото право. Историко-правни проучвания. - Сп. Юридическа мисъл, 1934, кн. 1, с. 1-46.
6. **Алексиев, Вл.** Основи на историята на българското право. С. 1946.
7. **Алексиев, Вл.** Принос към византийско-българските правни отношения. Еклога с оглед на завещанието. С. 1928;
8. **Алексиев, Вл.** Принос към въпроса за земевладението според Земедельския закон и хрисовулите от XIII и XIV в. С. 1937.
9. **Алексиев, Вл.** Принос към старобългарското семейно право. Имотно-правни отношения в семейството според паметници на IX век. С. 1931.
10. **Ангелов, Д.** История на българската държава и право. Наука и изкуство. С. 1951.
11. **Ангелов, Д.** История на средновековната българска държава и право. С. 1992.
12. **Ангелов, Д.** Спомени. С. 2004.
13. **Андреев, М.** Българското обичайно право и неговото развитие през последните десетилетия на турското иго. - ИП, 1956, кн. 5, с. 58-71.
14. **Андреев, М.** Българското обичайно право. (Правно-историческо проучване). С. 1979, (Ново изд. Кюстендил 2001).
15. **Андреев, М.** Ватопедската грамота и въпросите на българското феодално право. С. 1965.
16. **Андреев, М., Вл. Кутиков.** Договорът на добруджанския владетел Иванко с генуезците от 1387 г. (Принос към изучаването на международните договори в средновековна България). - ГСУЮФ, Т. LI, 1960, 1, с. 1-119.

17. **Андреев, М., Д. Ангелов.** История българското государство и право. Иностр. литература. М. 1962.
18. **Андреев, М., Д. Ангелов.** История на българската държава и право. Наука и изкуство. С. 1955.
19. **Андреев, М., Д. Ангелов.** История на българската феодална държава и право. НИ. С. 1972.
20. **Андреев, М.** Договорното обичайно право в българските земи през последните десетилетия на турското иго и особено след Кримската война 1853-1856 г. ГСУЮФ, т. XLVII, 1954/1955, Част II, с. 205-237.
21. **Андреев, М.** Един непроучен препис на Синтагмата на Матей Властар. - Известия на правния институт на БАН, 1955, кн. 1 и 2, с. 296-300.
22. **Андреев, М.** Закон на Константин-Юстиниан. Софийски препис. С. 1972.
23. **Андреев, М.** История на българската буржоазна държава и право 1878-1917. II изд. С. 1980.
24. **Андреев, М.** Историята на българската държава и право в Софийския университет след 9 септември 1944 г. ГСУЮФ, Т. LX, кн. I, 1969, с. 109-128.
25. **Андреев, М.** Към въпроса за българското наказателно и процесуално право преди и след покръстването. - ГСУЮФ, т. LVII, кн. 2, 1966, с. 57-106.
26. **Андреев, М.** Към въпроса за обичайното право в България през време на турския феодализъм. - ГСУЮФ, т. XLVII, 1954-1955, кн. I, с. 53-100.
27. **Андреев, М.** Към въпроса за произхода и същността на Законъ соудный людъмъ. ГСУЮФ, т. XLIX, 1957, с. 1-60.
28. **Андреев, М.** Към въпроса за сключването и съдържанието на договора на добруджанския владетел Иванко с генуезците от 1387 г. - Сп. Правна мисъл, 1961, кн. 3, с. 79-93.
29. **Андреев, М.** Към въпроса за съдебния процес според българското средновековно обичайно право. - Сп. Правна мисъл, 1976, кн. 1, с. 3-14.
30. **Андреев, М.** Нови проучвания и нови теории относно произхода на Законъ соудный людъмъ. - ГСУЮФ, т. LVI, 1965, с. 3-39.
31. **Андреев, М.** Правна наука. - В: История на България. Т. 8. С. 1999, с. 394-397.
32. **Андреев, М.** Римското право и Славянската еклога. - ГСУЮФ, т. L, 1958/1959, С. 1959, с. 1-20.
33. **Андреев, М.** Римското право в България. - ГСУЮФ, т. LVI, 1965, кн. 2, с. 1-39.
34. **Андреев, М., Ф. Милкова.** История на българската феодална държава и право. С. 1979, II изд. С. 1993.
35. **Арnaudов, М.** История на Софийския университет "Св. Климент Охридски" през първото му полустолетие (1888-1938). С. 1939.
36. **Бакалов, Г.** Средновековният български владетел. Титулатура и инсигнии. С. 1985.
37. **Балджиев, В.** Студия върху нашето персонално съпружеско право. - СНУНК: 1891, 4, с. 156-193; 1891, 5, с. 187-2003; 1892, 7, с. 111-158; 1892, 8, с. 194-215; 1894, 10, с. 236-267.
38. **Биярски, Ив.** Институциите на средновековна България. Второ българско царство. С. 1998.
39. **Биярски, Ив.** Към въпроса за административното устройство на Източна Македония около средата на XIII век. - ИП, 1993, № 1, 88-95.
40. **Bilyarski, Iv.** Les institutions de la Bulgarie m?di?vale: y avait-il des bans en Bulgarie d'avant la conqu?te turque. - Bulgarian Historical Review, 1992, № 1-2, pp. 89-94.
41. **Биярски, Ив.** Службата на кефалиите по време на Второто българско царство. - В: Търновска книжовна школа, 5, София, 1994, с. 553-562.
42. **Биярски, Ив.** Титлата "кесар" в средновековна България. - ИП, 1989, № 11, с. 54-57.
43. **Благоев, Н.** Беседата на презвитер Козма против богомилите. - ГСУЮФ, т. XVI-П, 1923, с. 1-80.
44. **Благоев, Н.** Държавните преврати в България през втората половина на VIII в. - Македонски преглед, 1940, год. XII, кн. 3, с. 51-61.
45. **Благоев, Н.** Еклога. Университетска библиотека, № 22. С. 1932.
46. **Благоев, Н.** История на българското право. Ч. II-IV. С. 1929.
47. **Благоев, Н.** История на старото българско държавно право. Ч. I. Устройство. С. Българско книжовно дружество, 1906.
48. **Благоев, Н.** Критически поглед върху известията на Йоан Скилица за произхода на цар Самуиловата държава. - Македонски преглед, 1926, год. II, кн. 4, с. 1 - 64.
49. **Благоев, Н.** Курс по история на българското право. II изд. С. 1934.

50. **Благоев, Н.** Лекции по история на българското право. С. 1926.
51. **Благоев, Н.** Лекции по история на старото българско държавно право, II. Управление. С. 1918.
52. **Благоев, Н.** Правни и социални възгледи на богомилите. С. 1912; II издание С. 1919.
53. **Благоев, Н.** Произход и характер на цар Самуиловата държава, ГСУЮФ, XX, 1924-1925, 1-107.
54. **Благоев, Н.** Responsa Nikolai Parae I ad consulta Bulgarorum. Извор за историята за българското право. Сб. БАН, 1916, № 6, 1-87, I - XXIX.
55. **Бобчев, С. С.** Българската челядна за друга. Историко-правна студия. - СбНУНК, т. XXII, 1906, с. 1-29; т. XXIII, 1907, с. 1-207.
56. **Бобчев, С. С.** Българско обичайно наказателно право. - СбНУ, т. XXXVII, 1927, с. 1-318.
57. **Бобчев, С. С.** Българско обичайно съдебно право. - СбНУ, т. XXXIII, 1917, с. 1-154.
58. **Бобчев, С. С.** История на старобългарското право (Лекции и изследвания). С. 1910.
59. **Бобчев, С. С.** Каноническо право. С. 1919.
60. **Бобчев, С. С.** Сборник на българските юридически обичаи. Т. I Пловдив, 1896, Т. II С. 1902, Т. III, С. 1915.
61. **Бобчев, С. С.** Симеонова България от държавно правно гледище. - ГСУЮФ, т. XXIII, 1927/1928, с. 1-152.
62. **Бобчев, С. С.** Старобългарски правни паметници. Ч. I. С. 1903 г.
63. **Бобчев, С. С.** Титли и служби в областното управление на старовременска България. ИИД, 1921, кн. 11-12, с. 228-293.
64. **Бобчев, С. С.** Черковно право. С. 1927.
65. **Ганев, В.** Законъ соудный людъмъ. С. 1959.
66. **Ганев, В.** Историческо развитие на търговското право. ГСУЮФ, XII, 1915-1916 г., С. 1921, с. 1-275.
67. ДВ, бр. 19/26.01.1904 г.
68. ДВ, бр. 31 от 12.04.1996 г.; бр. 96 от 2000 г. - Решение № 6795 на ВАС от 2000 г. по адм.д. № 2717 от 2000 г.; изм. и доп., бр. 59 от 2001 г.; изм., бр. 117 от 2002 г.; изм. и доп., бр. 69/2005 г.
69. ДВ, бр. 49/5 март 1909 г.
70. **Енчев, В.** Полицейската институция в България след Освобождението 1878-1924 г. (Под печат).
71. Извори за историята на българската държава и право. Съст. Д. Токушев. С. 1983.
72. История на българската държава и право. Извори (680-1944). Съст. П. Петров и Г. Петрова. Т. I-II. С. 1996-1998. Ново издание в един том през 2000 г. (IV преработено издание през 2007 г.).
73. **Йочев, Ев.** Законодателно уреждане на принципа на несменяемост на съдиите от правителството на Народната партия (1894-1899 г. - Юридически свят, 2008, бр 2, с. 119-136.
74. **Йочев, Ев.** Законодателството в Царство България: 1879-1944 (Конституция, закони, мотиви, доклади, укази, наредби, наредби-закони) София, б.г.
75. **Йочев, Ев.** Обсъждането на Закона за наследството от 1890 г. - Юридически свят, 2002, бр. 2, с. 106-117.
76. **Йочев, Ев.** 110 г. от приемането на първия български наказателен закон. - Юридически свят, 2006, бр. 2, с. 98-113.
77. **Йочев, Ев.** Търновската Конституция и несменяемостта на съдиите. Юридически свят, 2009, 1, с. 93-109.
78. **Кутиков, Вл.** Българо-византийският договор от 716 г. Правно-историческо изследване. - ГСУЮФ, Т. LXV, 1974, с. 71-111.
79. **Кутиков, Вл.** Една интересна стопанска клауза в договора между Иванко и генуезците от 1387 г." - ИП, год. XIII, 1957, кн. 4, с. 82-95.
80. **Манолова, М.** Законодателство и реформи в общинското самоуправление 1878-1944. С. 1992.
81. **Манолова, М.** За символите на българската държавност. - Правна мисъл, 2002, кн. 3, с. 12-23.
82. **Манолова, М.** Импейчмънт при парламентарния принцип на министерската отговорност според Търновската конституция. С. 1999.
83. **Манолова, М.** История на държавата и правото. Третата българска държава 1878-1944. С. 2001.
84. **Манолова, М.** Освобождението на България и изграждането на институциите на новата българска държава. - Правна мисъл, 1978, кн. 1, с. 3-14.
85. **Манолова, М.** Парламентаризмът в България 1879-1894. С. 1989.

86. **Манолова, М.** Парламентарното управление в България 1894-1912. С. 2000.
87. **Манолова, М.** Русия и конституционното устройство на Източна Румелия. С. 1976.
88. **Манолова, М.** Създаване на Търновската конституция. С. 1980.
89. **Матеев, М.** История на българската държава и право. III изд. С. 2004.
90. **Милкова, Ф.** Българската държава и изключителното ѝ законодателство през периода 1923-1944 г. С. 1991.
91. **Милкова, Ф.** Военноленната форма на поземлена собственост в османската държава през периода XV-XIX в. - ГСУЮФ, т. LXVIII, 1978, с. 149-189.
92. **Милкова, Ф.** Държавноправни и организационни възгледи и разпоредби в българското националноосвободително движение. С. 1977.
93. **Милкова, Ф.** Икономическа същност и правна форма на отношенията на турската феодална държава и чифликчиите. Икономическа мисъл, 1965, 8, с. 63-79.
94. **Милкова, Ф.** История на българската държава и право. (Извори, изследвания, тези си). С. 1974.
95. **Милкова, Ф.** История на българската буржоазна държава и право през периода 1918-1944 г. С. 1976.
96. **Милкова, Ф.** Народните събори в средновековна България. - В-к Плиска-Мадара-Преслав. Бр. 3/ 25.12.1978, с. 5.
97. **Милкова, Ф.** Основни въпроси на общинското самоуправление в българската буржоазна държава от създаването на Търновската конституция до Балканската война. ГСУЮФ, т. L, 1959, с. 393-431.
98. **Милкова, Ф.** Поземлената собственост в българските земи през XIX в. С. 1970.
99. **Милкова, Ф.** Развитие и характер на османското поземлено законодателство от 1839 до 1878 г. - Исторически преглед, 1965, кн. 3, с. 31-55.
100. **Милкова, Ф.** Развитие на учебните дисциплини в Юридическия факултет през периода 1944-1973 г. - Правна мисъл, 1973, № 5, с. 78-82.
101. **Милкова, Ф.** Реакционният закон за защита на държавата като изключителен наказателен закон в България през периода 1924-1934. С. 1973.
102. **Милкова, Ф.** Българската буржоазна държава след преврата от 19 май 1934 г. - В: Съвременна България, С. 1985, с. 47-54.
103. **Milkova, F.** Sur la teneur et le caractere de la propriete d'Etat des terres miriye dans l'Empire Ottoman du XV au XIX s. Etudes Balkaniques, V. 5, Sofia, 1966, pp. 155-175.
104. **Милкова, Ф.** Търновската конституция и държавното устройство на България след Освобождението. - Правна мисъл, 1978, кн. 3, с. 3-16.
105. **Милкова, Ф.** Юридическото образование и наука в България до края на Първата световна война. - Научен живот, 1978, № 2, с. 10-14.
106. **Паев, К.** За периодизацията на Историята на българската държава и право. В: Надежди и разочарования в историята. Сб. в памет на проф. Милчо Лалков. Благоевград 2005, с. 487-493.
107. **Паев, К.** Още за предмета на историята на българската държава и право. - Съвременно право, 2008, кн. 3, с. 46-59.
108. **Паев, К.** Статут, административно устройство и дейност на органите на управление в новоосвободените български земи по време на Балканската война 1912-1913 г. - Научни известия на Правно-историческия факултет на ЮЗУ "Неофит Рилски". Т. IV. Кн. 1. Благоевград 2008, с. 127-144.
109. **Петров, П.** Владетел и власт във Втората българска държава. - В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. I. С. 1981, с. 161-186.
110. **Петров, П.** Към въпроса за автентичността на Вилгинската грамота и достоверността на съдържащите се в нея сведения. - ГСУИФФ, т. LI, кн. 2, 1957, с. 169-255.
111. **Петров, П.** О титулах "севаст" и "протосеваст" в средновековном болгарском государстве. - Византийский временник, т. 16, 1959, с. 52-65.
112. **Петрова, Г.** Български средновековни правни паметници. - ПУ "Паисий Хилендарски", Научни трудове - Право, т. 2, кн. 7, 2001, с. 1-32.
113. **Петрова, Г.** Семейното право в средновековна България. Юридически свят, 2002, кн. 1, с. 44-58.
114. **Петрова, Г.** Византийското и средновековното българско право. - В: Сб. Средновековните Балкани. Политика, религия, култура. С. 1999, с. 67-73.
115. **Петрова, Г.** Въпроси на наказателното право в Средновековна България. Правна мисъл, 2002, кн. 2, с. 3-20.
116. **Петрова, Г.** Законодателна дейност в областта на наказателното право в ранната

- българска държава. - Бюлетин на СБЮ, 1980, кн. 4, с. 46-51.
117. **Петрова, Г.** Законодателството върху престъпленията против личността в Средновековна България. - Векове, 1977, кн. 4, с. 14-24.
118. **Петрова, Г.** История на българската държава и право. Част първа. Средновековие. С. 2003.
119. **Петрова, Г.** Кръвното отмъщение в Средновековна България. - Векове, 1979, кн. 6, с. 39-43.
120. **Петрова, Г.** Към въпроса за наказателната санкция за убийството според българското средновековно право. Правна мисъл, 1978, кн. 1, с. 77-85.
121. **Петрова, Г.** Правото на убежище в Средновековна България. Социалистическо право, 1980, 7, с. 8-13.
122. **Петрова, Г.** Престъплението грабеж и разбойничество в Средновековна България. - Правна мисъл, 1987, кн. 2, с. 52-62.
123. **Петрова, Г.** Престъплението двуженство според писаното право, прилагано по време на първата и Втората българска държава. - Социалистическо право, 1979, кн. 8, с. 36-41.
124. **Петрова, Г.** Престъплението клевета в средновековната българска държава. - Правна мисъл, 1980, кн. 2, с. 70-73.
125. **Петрова, Г.** Престъплението кръвосмешение според писаното право, прилагано по време на Първата и Втората българска държава. - Правна мисъл, 1983, кн. 3, с. 70-76.
126. **Петрова, Г.** Престъплението отвличане в Средновековна България. Държава и право, 1988, 4, с. 84-90.
127. **Петрова, Г.** Престъплението прелюбодеяние според правни паметници от Първата и Втората българска държава. Правна мисъл, 1981, 3, с. 71-78.
128. **Петрова, Г.** Престъплението телесни повреди в средновековното българско право. - Социалистическо право, 1981, кн. 6, с. 45-51.
129. **Петрова, Г.** Престъпления против държавата и вярата по време на Първата и Втората българска държава. Правни изследвания, БАН, 1992, с. 46-59.
130. **Петрова, Г.** Престъпленията в средновековна България. С. 1992.
131. **Петрова, Г.** Социално-политическа обусловеност на законодателството за престъпленията против личността и половата нравственост в средновековната българска държава. - ГСУЮФ, т. LXXII, кн. 2, 1979, С. 1981, с. 187-214.
132. **Петрова, Г.** Старобългарското християнско законодателство в Първата българска държава. - Бюлетин на СБУ, 1981, кн. 6, с. 53-58.
133. **Петрова, Г.** Хан Аспарух и основаването на българската държава. Бюлетин на СБУ, 1981, 4, с. 68-74.
134. **Петрова, Г.** Хан Омуртаг и тридесетгодишния мирен договор с Византия. - Социалистическо право, 1982, кн. 1, с. 74-82.
135. **Петрова, Г.** Църква и църковно право в средновековна България. С. 2005. II изд. С. 2008.
136. **Проданов, Н.** Изменения в Конституцията на Народна република България от 1947 г. - Съвременен право, 2008, кн. 3, с. 30-45.
137. **Стайнов, П.** Въвеждане на начала на самоуправление в България. - ГСУЮФ, т. XXXIV, 1938/1939, С. 1939, с. 1-20.
138. **Стайнов, П.** Принос към историята на административното правосъдие в първите години след Освобождението. - ГСУЮФ, т. XXX, 1934-1935, С. 1935, с. 1-27.
139. **Токушев, Д.** Възникване на българското буржоазно наказателно право в периода на временното руско управление (1877-1879) - ГСУЮФ, т. LXXII, кн. 2, 1979, С. 1981, с. 251-294.
140. **Токушев, Д.** Демократичните свободи на гражданите според Търновската конституция. - Сб. 100 години от създаването на Търновската конституция. С. 1986, с. 72-80.
141. **Токушев, Д.** Един проект за наказателен закон на Княжество България от 1884 г. - Бюлетин на СБЮ, 1981, № 3, с. 65-69.
142. **Токушев, Д.** Институтът на съдебните заседатели в българското буржоазно наказателно право. - Правна мисъл, 1978, № 3, с. 74-81.
143. **Токушев, Д.** История на българската средновековна държава и право. С. 2009.
144. **Токушев, Д.** История на новобългарската държава и право 1878-1944 г. С. 2004.
145. **Токушев, Д.** Народният съд 1944-1945 г. С. 1989.
146. **Токушев, Д.** Основни начала на българския буржоазен граждански и наказателен процес. - ГСУЮФ, т. LXXX/LXXXI, кн. 2, 1987, С. 1990, с. 5-57.
147. **Токушев, Д.** Развитие на правната наука в България през периода 1918-1944 г. В:

Правни изследвания в памет на професор Иван Апостолов. С. 2001, с. 481-494.

148. Токушев, Д. 120 години Търновска конституция. - Годишник на Бургаския свободен университет, т. II, 1999, с. 16-34.

149. Токушев, Д. Съдебната власт в България. С. 2003.

150. Токушев, Д. Устав за наказанията, които мировите съдии могат да налагат. - ГСУЮФ, т. LXXI, 1978, С. 1980, с. 183-225.

*Assoc. Prof. Dr. Kostadin Iliev Paev,
South-West University "Neofit Rilski" - Blagoev-
grad.*

2700, Blagoevgrad, 66 "Ivan Mihaylov" Str.

E-mail: kostpaev@yahoo.com